

SZABADOS GYÖRGY

Alkotói egyéniségek és közös irányultságok* Rövid áttekintés a magyar krónikaszerkesztések néhány forrásproblémájáról

„Az Úr 1358. esztendejében, áldozócsütörtök nyolcadán belüli kedden [május 15-én] kezdődik e krónika a magyarok régi és legújabb cselekedeteiről, eredetéről és előmeneteléről, győzelméről és bátorságáról; összegyűjtve különféle régi krónikákból, lejegyezve igazságukat és teljesen cáfolva tévedésüket. Az Úr nevében. Ámen.”¹ A szövegből kisugárzó határozott, kritikát ígérő írói magatartás feltűnővé teszi a személy teljes háttérbe húzódását. Kristó Gyula mindezt azért is ítélte szemet szűrő jelenségnek, mert az 1358-at körülölelő évtizedekben két tollforgató klerikus is kilépett az illendő középkorias névtelenség homályából: az Árpád-kor vége felé Kézai Simon, 1364 körül pedig Küküllei, avagy Tótsolymosi Apród János.² Ennél azonban fontosabb az, hogy a bevezető világossá teszi: ez a krónika több régi írásműből merített, tehát több külön alkotói egyéniség szellemi hagyatékával kell számolnunk.

A szerzői személyiségek kérdését tovább bonyolítja, hogy térben és időben egyaránt elágaznak a *Képes Krónika* gyökerei. A jezsuita Katona István még jóval a krónikakutatás kialakulása előtt Küküllei Jánosról sejtette azt, hogy ő lehet a Lajos-kori krónikaszerkesztés szerzője. Feltételezését okleveles és krónikás adatokból alkotta meg. Észrevette, amint egy 1359 júliusi oklevélben előfordul János küküllei főesperes neve; róla helyesen jegyzi meg, hogy „az idézett János főesperes ugyanaz, aki Lajos viselt dolgait az utókor emlékezetére

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretei között készült.

¹ „Anno Domini M-o CCC-o quinquagesimo octavo feria tertia infra octavas Ascensionis eiusdem Domini incepta est ista cronica de gestis Hungarorum antiquis et novissimis, ortu et progressu, victoria eorundem et audacia, collecta ex diversis cronicis veteribus, earundem veritates ascribendo et falsitatem omnino refutando. In nomine Domini. Amen.” SZENTPÉTERY, EMERICUS: *Scriptores Rerum Hungaricarum I.* Budapestini, 1937. (továbbiakban: SZENTPÉTERY, SS. Rer. Hung.) 239.

² KRISTÓ GYULA: A *Képes Krónika* szerzője és szövege. In: *Képes Krónika*. Fordította BELLUS IBOLYA. Budapest, 1986. (továbbiakban: KK.) 469–470. (továbbiakban: KRISTÓ, 1986.); KRISTÓ GYULA: Utószó. In: Küküllei János: *Lajos király krónikája – Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról*. Budapest, 2000. 114.

hagyományozta. Ezt Thuróczy krónikájának két részéből, amit maga Thuróczy is megemlített, egy névtelen az előző évben kezdte írni... És ki tudja, hogy nem ugyanezen János főesperes szerkesztette-e ezt a krónikát?”³ Abban igaza volt, hogy Thuróczy két krónikát nevezett meg forrásául, de a kutatás egyértelműen másutt keresi, másban véli felfedezni a *Képes Krónika* alapjául szolgáló Lajoskori mű íróját. Nagy valószínűséggel állítható, hogy a bevezetésül álló sorokat Kálti Márk vetette pergamenre 1358 májusában. Személyéhez Baranyai Decsi János elejtett utalása, valamint Anjou-kori okleveles adatok sora vezette a kutatást. A XVI. század végi humanista történetíró szavai szerint: „ha egy bizonyos barbár író, Márk nevezetű, őseink eredetét és tetteit krónikába nem foglalta volna, biztosan arra kényszerülnénk, hogy saját szülőföldünkön csak idegenek és jövevények legyünk. Tőle vette ugyanis Thuróczy írásának minden anyagát, de valami olyan rettenetes, barbár írói kifejezőmódban, hogy olybá tűnik, mintha inkább akarná a múltat homályba borítani, semmint a haza dicsőségét öregbíteni.”⁴ Az idézetet 1866-ban közlő Toldy Ferenc egy évvel később adta ki először a *Képes Krónika* szövegét; a fentiekből adódóan nem véletlenül „Márk krónikája a magyarok tetteiről” címmel.⁵ (Érdekes, hogy a *Thuróczy-krónika* sokáig mérvadó 1746-os kiadásának díszítéséül a kiadó Johann Georg von Schwandtner nem az ősnymtatvány 1488-as fametszeteit, hanem az akkortájt Bécsben őrzött *Képes Krónika* kódexének iniciáléit használta fel!)⁶ Jakubovich Emil mutatta ki 1924-re, hogy a XIV. század

³ „Ioannes archidiaconus, hic laudatus, idem est, qui res, a Ludovico gestas, memoriae posterorum tradidit, quasue Turotzius duabus chronicorum partes, quas Turotzius suas describendo fecit, ab anonymo quodam anno superiore sunt inchoatae... Et quis scit, an non idem Ioannes archidiaconus haec quoque chronica compilaverit?” KATONA, STEPHANUS: *Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Mixtae. Tomulus III. Ordine X. Ab anno Christi MCCC[L]I. Ad annum usque MCCCXXXI.* Budaë, 1790. 259.

⁴ „Si unus quidam scriptor barbarus, nomine Marcus, maiorum nostrorum originem ac res gestas in adversaria non retulisset, peregrini certe ac hospites in ipso natali solo esse cogemur. Ex eo enim Thuroczius materiam scribendi sumpsit omnem, sed ita horrido, barbaro ac poetico sermonis genere usus, ut tenebras potius historiae, quam patriae gloriam suo studio conciliare voluisse videatur.” IOANNES DECIUS: *Praefatio in Syntagma Iuris.* Baronyai Decsi János Magyar Historiája 1592–1598. A szerző életével közli TOLDY FERENCZ. Pest, 1866. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelmi Emlékek. Második osztály: írók. XVII. kötet.) LX.

⁵ TOLDY, FRANCISCUS, ed. *Marci Chronica de gestis Hungarorum* in 4-to. Pestini, 1867.

⁶ M. Ioannis de Thvrócz Chronica Hungarorum, ab origine gentis, inserta simul Chronica Ioannis Archidiaconi de Kikullew, ad annum usque Christi 1464. et ultra perducta. In: JOHANN GEORG VON SCHWANDTNER, ed. *Scriptores Rerum Hungaricarum I.* Vindobonae, 1746. 39–291.

közepén élt, királyi kancellárián alkalmazott Márk nevű férfi csupán egy akadt: a Veszprém megyei birtokos családból származó Kálti Márk, aki 1336–1337 között udvari pap, 1352-ben királyi kápolnaőr, majd székesfehérvári és veszprémi kanonok volt, 1358-ban székesfehérvári örkanonoki tisztséget viselt.⁷ Jakubovich okfejtését a kutatás gyakorlatilag elfogadta,⁸ s bár a teljes bizonyosság igényével ma sem fogalmazhatunk, ennél jobb megoldási kísérlettel azóta sem állt elő senki.

Teljes bizonyossággal viszont megint csak egy tagadó kijelentés tehető: nem Kálti Márk volt a *Képes Krónika* kódexének írója. Egész pontosan úgy kell fogalmaznunk, hogy az 1358. május 15-én megkezdett szöveg nem eredetiben, hanem öt kódexben, öt különálló másolat formájában maradt fenn, s közülük a legdíszesebb példány a *Képes Krónika*, amelynek másolása és miniálása nem sokkal követte az alapul vett mű lejegyzését.⁹ A másik négy kézirat: a *Teleki*-, a *Csepreghy*-, a *Béldi*-, s végül a *Thuróczy-kódex* (ez utóbbi nem tévesztendő össze Thuróczy János 1488-ban kinyomtatott *Chronica Hungarorum*ával) a XV–XVI. században készült.¹⁰ Ez az öt példány alkotja egy elfogadott szakkifejezéssel élve a *Képes Krónika* családját.¹¹ Bár az időbeli közelség lehetővé tenné, hogy Márkot a díszes kódex tényleges írójaként tartsuk számon, egy körülmény ennek eshetőségét bizonyosan kizárja: a szöveg egy 1330-as tárgyú mondat közben szakad meg, amit e kútfőcsoportból egyedül a *Thuróczy-kódex* fejez be.¹² Érdekes fordulat, hogy az írói jelenig, I. Lajos király koráig vezető eseménytörténeti szálát egy másik krónikacsalád két tagja vitte tovább,¹³ amelynek törzsszövege korábban keletkezett!

Az I. Károly király uralkodása alatt készült krónikaszerkesztés Kálti Márk

⁷ Baranyai Decsi János utalása mellett a XV. századi szepesszombati német nyelvű krónika egyenesen „*cronica Martiniana*” (helyesen: „*Cronica Martiana*”) néven idézi magyar forrását. Ebből is látszik, hogy a XV–XVII. század folyamán széleskörű ismertségnek örvendett Márk krónikája. JAKUBOVICH EMIL: Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Ki volt Anonymus és Márkus krónikás? Budapest, 1924. 15–16.

⁸ KRISTÓ, 1986. 465–471.

⁹ DERCSENYI DEZSŐ: A Képes Krónika és kora. In: KK. 400–404. (A korábbi vélemények ismertetésével.)

¹⁰ KRISTÓ, 1986. 462.

¹¹ DOMANOVSKY, ALEXANDER: *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV. Praefatio*. In: SZENTPÉTERY, SS. *Rev. Hung.* I. 231–233.

¹² SZENTPÉTERY, SS. *Rev. Hung.* I. 500.

¹³ KRISTÓ, 1986. 464.

számára az egyik közvetlen és fő forrás gyanánt szolgált. A szintén öttagú szövegcsaládot ma a *Budai Krónika* ősnymotatványáról nevezzük, amely továbbírt formájában 1473 során került ki Hess András budai sajtója alól; rajta kívül a *Sambucus*-, az *Acephalus*-, a *Római-kódex*, végül az ugyancsak XV. század végén keletkezett *Dubnici Krónika* kézirata tartozik e körbe.¹⁴ E különböző időkben másolt, folytatott és néhol komoly eltéréseket tartalmazó írásművek számos ismeretlen klerikus szerzői tevékenységének nyomait őrzik.¹⁵ A *Budai* és a *Képes Krónika* köre között az alapvető „szerkezeti” eltérés az, hogy utóbbi a XI. század végétől a XII. század közepéig bővebb előadásban szól, befeketítve a Kálmán-ági királyok emlékét. Egy, az 1100-as évek második feléből való, Kálmán-ellenes éllel írt história tartandó Márk másik fő forrásának. A fenti, szakmai körökben régóta ismert tényeket azért kell itt felidézni, hogy lássuk: a számos szövegeltérés dacára a középkori magyar történetírás fő vonulata bontakozik ki előttünk.

Ezzel kapcsolatban joggal merül fel az a kérdés, hogy vajon a jelenkorra fennmaradt, avagy éppen az elenyészett darabok alkották-e a történeti irodalom fő vonulatát. Habár az eltűnt kódexek híján nem lehetünk teljes bizonyossággal afelől, hogy a ma fellelhető példányok a maguk korában szintén a historiográfia gerincének számítottak, de a ráutaló jelekből ez következik. Az Anjou-kori kódexírók a Kézai óta nyomon követhető hun–magyar őstörténelmi vázat, egyáltalán a belső szerkezeti-műfaji sajátosságokat is kötelező érvényűnek tartották magukra nézvést, csupán bizonyos elemeit cserélgették. A historiográfiai láncolatba tartozó egyes példányok megbecsültségének látható jegyei szintén jelzés értékűek. I. Lajos korából a *Képes Krónika* kódexének, Hunyadi Mátyás idejéből pedig két könyvnek kell reprezentatív jelleget tulajdonítani: a szerényebb kivitelű *Budai Krónika* nem mellesleg szólva az első Magyarországon kiadott ősnymotatvány, Thuróczy János *Chronica Hungarorum*a külső és belső ismérvei alapján egyaránt a középkori magyar krónikairodalom – külvilágnak is szánt – összegzése. E hivatalos magyar

¹⁴ HÓMAN BÁLINT: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. (továbbiakban: HÓMAN, 1925.) Melléklet.; KRISTÓ, 1986. 459–461. A kritikai kiadást I. SZENTPÉTERY, SS. Ref. Hung. I. 239–505.

¹⁵ Fontos, hogy az ősforrásokhoz szöveg szerint legközelebb álló változatok általában nem jelentik azt, hogy ezek egyszerismind időben is a legközelebb állnak, hiszen egy később élt, de pontosabban másoló személy hívebben tükrözi az elveszett alapokat, mint egy közel korabeli, de öntudatosabb egyéniség bátor tollforgatása.

történetek nyilvánvaló összefüggéséből, úgy vélem, észszerű következtetés egyfajta historiográfiai fő vonalat kiolvasni. Ám mivel az 1100-as évek közepe előtti részek is több írói munka emlékét őrzik, nélkülözhetetlen a magyar történetírás kútfejeig visszatekintenünk.

A hazai történeti irodalom kezdeteiről szólva a kutatás máig nem jutott megegyezésre abban, hogy mikor és milyen műfajban keletkezett a legkorábbi magyar história. Még a XIX. században fogalmazódott meg az a vélekedés, miszerint I. András király (1046–1060) idején készült egy *Gesta Ungarorum*.¹⁶ 1906-ban Domanovszky Sándor a legrégebbi hazai krónika lezárultát András országlásának elejére tette.¹⁷ Hóman Bálint 1925-ben viszont egy Szent László-kori (1077–1095) első *Gesta Ungarorum*nak szentelt hatalmas forrástanulmányt. Íróját a Ják nemzetség tagja között keresi, és Kállay Ubul alapján elképzelhetőnek tartja, hogy az 1099-ben hősi halált halt Koppány püspök tollából eredt ez a mű.¹⁸ Győry János és 1948-ban Györffy György a korábbi nézeteket követve a „régí Gesta” András-kori eredetét vallotta.¹⁹ Ifjabb Horváth János e véleményhez csatlakozott, sőt Miklós püspökben az író személyét is megjelölte.²⁰ Gerics József I. András fia Salamon királyságára (1063–1074) datálta legkorábbi gestaszerkesztésünket.²¹ Salamon korára gondolt Csóka J. Lajos, de ő a pannonhalmi bencés apátságban készült *Chronica Hungarorum* léte mellett történelmi lándzsát, elvetve Miklós püspök szerzőségét.²² Györffy korábbi nézetét feladva 1993-ra Könyves Kálmán király (1095–1116)

¹⁶ HORVÁTH JÁNOS: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest, 1954. (továbbiakban: HORVÁTH, 1954.) 308.

¹⁷ DOMANOVSKY SÁNDOR: Kézai Simon mester krónikája. Budapest, 1906. 129–130.

¹⁸ HÓMAN, 1925. 86., 105–106.

¹⁹ GYÖRY JÁNOS: Adalékok XI. századi krónikáinkhoz. Egyetemes Philologiai Közlöny 67 (1943) 218.; GYÖRFFY GYÖRGY: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Budapest, 1993. (továbbiakban: GYÖRFFY, 1993.) 147–150. A vonatkozó rész 1948-ban jelent meg.

²⁰ HORVÁTH, 1954. 305–315.

²¹ GERICS JÓZSEF: Legkorábbi gestaszerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Budapest, 1961. (továbbiakban: GERICS, 1961.) 46–84.; Uő.: Domanovszky Sándor, az Árpád-kori krónikakutatás úttörője. In: Uő.: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. (továbbiakban: GERICS, 1995.) 8–22.

²² CSÓKA J. LAJOS: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XV. században. Budapest, 1967. 356., 361–364.

idejétől számította történetírásunk kezdeteit.²³ Ebben Kristó Gyula hasonló következtetésre jutott, bár ő Mályusz Elemér nyomán egy szerény irodalmi értékű őskronikára gondolt.²⁴ Veszprémy László azt javasolta, hogy több, egymástól független XI. században írott történeti feljegyzéssel számoljunk.²⁵

A fentiekben vázolt bizonytalanságot fokozza, hogy az egyes nézetek nem állnak teljes ellentmondásban egymással, például egy Kálmán idején leírt történet léte önmagában nem zárja ki az I. András-kori első história lehetőségét, legfeljebb az a kérdés, hogy a könyves király idején hányadik gesta- avagy krónikaszerkesztés készült, továbbá álltak-e valamifajta kapcsolatban ezen írásművek egymással.

A legújabb kutatásban is él a magyar historiográfia kezdeteinek korai keltezését valló vélemény: egy I. András, vagy inkább Salamon idején keletkezett gestával és Miklós püspök esetleges szerzőségével Szovák Kornél számolt.²⁶ Nézetét egy filológiai érv használhatósága és egy datálási módszer használhatatlansága gyámolítja. A filológiai érv az úgynevezett tihanyi alapítólevél (1055) és a krónika lehetséges kapcsolatához vezet. A legkorábbi eredeti formában fennmaradt, hiteles hazai privilégium – ennek értékét a benne foglalt ómagyar nyelvű szórványemlékek tovább növelik – fogalmazója az a Miklós püspök, királyi jegyző volt, aki a 90. krónikafejezet szerint 1051-ben egy furfangos üzenethamisítással hazarendelte a németek Dunán lehajózó élelmiszer-ellátmányát,²⁷ s akiről ifjabb Horváth János feltételezte, hogy az I. András-kori *Ősgesta* szerzője lehetett. Elméletét Csóka J. Lajos éppen a tihanyi alapítólevélre hivatkozva támadta, mondván a fogalmazó „*N presul*” bajosan adhatta magának a privilégiumban kétségkívül szereplő „*beatissimus*” jelzőt. Miklós püspök földi halandóként, egyházi férfiúként saját élete során valóban nem ékesíthette magát a szentek jellemzőivel, ám a „*beatus*” melléknév (és annak fokozott alakja) korántsem csak „boldog”, „szent” értelemben fordult

²³ GYÖRFFY, 1993. 184–188.

²⁴ KRISTÓ GYULA: A magyar történeti irodalom a kezdetektől 1241-ig. Budapest, 1994. (továbbiakban: KRISTÓ, 1994.) 114.; Uő: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest, 2002. (továbbiakban: KRISTÓ, 2002.) 32. Vö. MÁLYUSZ ELEMÉR: Krónika-problémák. Századok 100 (1966) 720.

²⁵ VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. Századok 138 (2004) 346–347.

²⁶ SZOVÁK KORNÉL: Utószó. In: Képes Krónika. Fordította BOLLÓK JÁNOS. Budapest, 2004. 244.

²⁷ SZENTPÉTERY, SS. Ref. Hung. I. 348.

elő. A Magyarországi Középlatinás Szótára a „szerencsés” jelentést is felvette, sőt a tihanyi alapítólevéllel éppen a „magas rangú egyházi személy tiszteleti címe” megfeleltetést példázza!²⁸ Így tehát Csóka J. Lajos filológiai érve egyszerűen tarthatatlanná válik, ráadásul az 1046. évi pogánylázadást nézve nagyon is életszerű, ha egy főpap említésre méltóan igen szerencsésnek tartja magát, vagy ha az említett szótárhoz igazodunk, akkor a „főtiszteletű” fordítás javasolható. Mind az „igen szerencsés”, mind „főtiszteletű” jelző indokoltabb, mint a legújabban olvasható „boldogságos” szó használata.²⁹

A datálási módszerek közé a történelmi emlékezethatár korjelölő tényezőjét Györffy György vezette be a krónikakutatásba 1969-ben. A történelmi emlékezethatárt 70 évben jelölte ki: ez a 80–85 éves emberek serdülőkora, amelynek fontos, a közösséget érintő eseményeire az idős szemtanúk még emlékezni tudnak. A zobori apát 1111-es oklevelére, a köznépi adatközlők emlékező idejére, valamint cseh és lengyel krónikás analógiákra hagyatkozva úgy vélte, hogy a magyar gesta folyamatos, de még hagyományos elemeket tartalmazó elbeszélése 1031 után indul, viszont csak 1041-től ad részletes, megbízható eseménymenetet; mindez szerinte 1100 körüli keletkezésre utal.³⁰ Érvei több, egymástól független tényező fényében minősülnek tarthatatlannak. Eleve nem bizonyítható, hogy akadtak a gestaíró környezetében olyan 80–85 éves idős emberek, akiknek emlékezete ennyire számított volna. Őket elvileg a mindenkori király környezetében kell keresnünk, mert a krónikaszerkesztmény főleg monarchikus-dinasztikus irányultságú: királytörténet, nem királyságtörténet. Nem az egész magyar nemzet, hanem az uralkodók és környezetük tettei érdeklik, csakhogy történelmünk XI–XII. századból ismert főszereplői közelébe sem juthattak a kívánatos emlékezethatárnak, mivel sokkal fiatalabban hunytak el. Továbbá Györffy nem különíti el az egyetlen ember életére érvényes és a nemzedékeken keresztül hagyományozódó emlékezet határát. Rosszul

²⁸ Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. Vol. I. A–B. Ad edendum preparavit IVÁN BORONKAI. Budapestini, 1987. 327–328.

²⁹ MAKK FERENC–THOROCZKAY GÁBOR, szerk. Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szeged, 2006. 24. (PITI FERENC fordítása.)

³⁰ GYÖRFFY GYÖRGY: A magyar egyházszerkezet kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 18 (1969) 222–224. L. még Uő.: A magyar őskronika és az emberi emlékezethatár. In: BENE SÁNDOR, szerk. „Hol vagy, István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. Budapest, 2006. 17. E datálási módszert elfogadta KRISTÓ, 2002. 35.

tette, mert néprajzi, orientalisztikai és irodalomtörténeti adatok világosan mutatják, hogy a megbízható nemzedékközi emlékezet határa akár több száz évre is kiterjedhet.³¹

Györffy keltezési elméletének mégis az a legnagyobb baja, hogy már alapjától kezdve hibás: egy *önálló* formájában, *eredeti* megszövegezésében létező Kálmán-kori *Gesta Ungarorum*ból indult ki, holott ilyen forrást nem ismerünk. Hogy valójában mennyire bevett krónikás gyakorlat volt a korai tartalmú szövegbe utólagosan belenyúlni, arra elég itt egy példa. A 69. és a 87. fejezet István és atyai rokonainak kapcsolatát magyarázza igen érdekes módon. Előbbiből megtudhatjuk, hogy Imre herceg halála után az öregedő király rabságban tartott unokatestvérét, Vazult jelölte utódának, ám Gizella királyné Istvánt kijátszva megvakíttatta Vazult; ennek láttán a tehetetlen uralkodó menekülésre buzdította Szár László (Vazul öccsének) fiait: András, Bélát és Leventét. Utóbbi fejezet azon „némelyek” állításával vitatkozik, akik e három testvért Vazul fiának tartják.³² Miért e túlbiztosított magyarázkodás? Ha Vazul bűnös volt, István miért nem Szár Lászlót tette eleve saját örököséül? Ha Vazult csonkították meg, miért Szár László fiainak kell menekülniük? A válasz kézenfekvő. Levente, András és Béla Vazul fia volt. 1046-tól 1301-ig csak Vazul fiági leszármazottai uralkodtak Magyarországon. Az első királyhoz mért legitimációs kényszer azonban adott volt, s 1083-ra István felemeltetésében csúcsosodott ki. Össze kellett tehát békíteni a vér szerinti ős (a lázadó Vazul) és a politikai örökhagyó (a rokon vérét ontó István) emlékét, viszont ezt a kívánalmat a második körben túlteljesítették úgy, hogy az áldozattá lett Vazul ösatyjai szerepét annak problémamentes öccsére ruházták. Ez két egymásra nehezedő alkotói mozzanatra bizonyosság. Az *állami* emlékezet *emberi* határai valójában tehát nem az idő síkján, hanem a dinasztikus múltértelmezési elvárások által korlátozott történetírói mozgástérben mutatkoznak meg.³³

³¹ BÉRES ANDRÁS: Barna Péter betyár balladájához. *Ethnographia* 90 (1979) 85–89.; HOPPÁL MIHÁLY: Elbeszélés és emlékezet. In: Uő., szerk. *Elbeszélés és emlékezet. Tanulmányok Istvánovits Márton emlékezetére.* Budapest, 2002. 118–129.; SUDÁR BALÁZS: Ádil szultán és az igricek „csácsogó” éneke. Egy nogáj epikus ének történeti háttéréről. In: SZEMERKÉNYI ÁGNES, szerk. *Folklor és történelem.* Budapest, 2007. 241–267.

³² SZENTPÉTERY, SS. *Rer. Hung.* I. 319–321., 344.

³³ Ennek részletes kifejtését l. SZABADOS GYÖRGY: Az állami emlékezet emberi határai. A korai magyar gesták irányultságáról és időrétegeiről. In: Margonauták. Írások Margócsy István 60. születésnapjára. I. rész. Szerk. CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN–HEGEDŰS BÉLA–VADERNA GÁBOR. Budapest, 2009. 476–482.

Mіндеzen előadottak természetesen önmagukban nem bizonyítják a Miklós püspök tollából való András- vagy Salamon-kori *Ősgesta* létezését, csupán az ellene felhozott érvek elégtelen mivoltát hivatottak láttatni. Így megmarad a feltételezés lehetősége.

Nem jutunk sokkal több bizonyosságra az Árpád-kori gesta-folytatásokat illetőleg sem. A XII–XIII. század szerzői egyéniségeit elkülönítendő filológiai, stíluskritikai, politika- és eszmetörténeti szempontok is érvényesültek.³⁴ Csakhogy az egymást követő klerikusok nem egyszerűen folytatták elődeik tevékenységét, hanem gyakran más, ellentétes nézeteket vallva átírták forrásaikat. (Hadd utaljak vissza István és Vazul utólagos, képzeletbeli kibékítésének túlbiztosított kivitelezésére.) Ennek további jellemző példája az a rombolva építkező munka, amellyel a Kálmán-ági, majd az Álmos-ági királyok kegyét kereső udvari írástudók emeltek emlékműveket uraik viselt dolgairól. A politikai elkötelezettségeken túl a műveltebb szerzők stílusegységesítő tevékenysége is halványíthatja a határvonalakat, mint az a Kristó Gyula által feltételezett XIII. század eleji, magas irodalmi színvonalú *Gesta Ungarorum Christianorum* esetében elképzelhető.³⁵ Érdemesebb tehát elsődlegesen tartalmi jegyekben keresni a szerzői egyéniségek nyomait. „*A magyarok viselt dolgairól szerzett régi könyvekben meg van írva, hogy teljességgel tilos a keresztényeknek feleséget venni Vata és Janus rokonai közül...*”³⁶ szövegrésznél nyíltabban szólni nem nagyon lehet egy korábbi történelmi műről (82. fejezet). De árulkodó még a „*mondják némelyek*” kitétel (87. és 92. krónikafejezet I. András és I. Béla vonatkozásában), egyazon eseményről szóló ellentétes értékelések közlése (91. és 92. fejezet Salamon koronázásáról), kronológiai visszatekintés és különböző szemlélet a 91. fejezet közepén, továbbá Könyves Kálmán kétféle – hol becsmérő, hol

³⁴ A XII–XIII. századi krónikafolytatások elkülönítése historiográfiánk nem kevésbé izgalmas és vitatott területe. A legitimitás és idoneitás vezéreszméjének érvényesüléséről I. GERICS, 1961. 84–112.; KRISTÓ GYULA: Legitimitás és idoneitás. Századok 108 (1974) 585–619.; GERICS JÓZSEF: A korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban és krónikáinkban. In: GERICS, 1995. 165–173. A XII. századi krónikafolytatásokról I. még HÓMAN, 1925. 69–75., 106. és a leszármazási táblázat, I. uo. Melléklet. Újabb és más felfogásban GYÖRFFY, 1993. 187., 200. A stíluselemzés szemléletes példáit I. HORVÁTH, 1954. 270–288., 305–315.; KRISTÓ, 1994. 44–135.

³⁵ KRISTÓ, 1994. 42–43., 135.

³⁶ SZENTPÉTERY, SS. *Rev. Hung.* I. 338.

tárgyilagos – jellemzése (143. és 152. fejezet).³⁷ Szembeszökő a műfaji jegyek egyenetlensége is. Hangsúlyozandó, hogy a *Budai* és a *Képes Krónika* családja csak vegyes műfajú történeti alkotásokat tartalmaz: a színesebb és tematikus jellegű gesta, az időrendhez szorosan kötődő krónika jellegzetességei rendre jelen vannak. Ez azzal magyarázható, hogy ki-ki a maga tehetsége szerint írta tovább (és rendszerint át) a históriát; a szerkesztettséget nem lehet eléggé hangsúlyozni. Amiként azt sem, hogy egyetlen fonalra lehetetlenség felfűzni az Árpád- és Anjou-kori krónikairodalmat. Éppen a *Képes Krónika* bizonyítja középkori historiográfiánk filológiaiilag elágazó történetét.

A *filológiai* szövevényesség mindazonáltal nem jelenti azt, hogy *tartalmi* közös nevezőre ne lehetne hozni történeti irodalmunk legkorábbi alkotásait. A magyar historiográfiai fő vonulat belső és külső jegyeiről – szerkezeti hasonlóság, illetve egyes írásművek feltűnően igényes, reprezentatív kiállítása – már szóltam. Említettem azt is, hogy egyes szerzők íróelődeikkel vitatkozva közölték a tárgyalt eseményekről a maguk változatát. Érdemes ezt a jelenséget fordítva is megközelíteni: a korábbi szövegekkel való egyet nem értés fennmaradt nyomai éppen azt bizonyítják, hogy a korábbi szövegnek nagy tekintélye volt. Akkora tekintélye, hogy nem az új, ellentmondásokat kiiktató, egységes szemléletű előadást választották, hanem az előző vélemény cáfolatával biztosították annak túlélését! Nem nyomtalanul tüntették el az érvényét veszített múltértelmezést, ellenkezőleg: feltűnő nyomokat hagyva vették el érvényét. Ilyenformán a tagadva megőrzött írói hagyatékából egy saját magával vitatkozó meghasonlott magyar história áll elő – ez a többszemélyűség csak emeli szellemi értékét. Az író-elődök szövegének kényszerítő erejű alapul vétele és a tárgy javarészt monarchikus-dinasztikus irányultsága együttesen arra vall, hogy az állam központja, az uralkodóház környezete éltette a történetírást, de úgy, hogy a megcáfolásra ítélt szövegnek is biztosította a fenntartandóság „kanonizáló” erejét. Ez az állami érdeklődés mindazonáltal a közjogi tárgyasultság jegyeit is hordozta. Amikor I. András próbára teszi öccsét, Bélát, felkínálva a választást a királyság és a hercegség között e szavakkal szól: „*Ha a királyságot akarod, vedd a koronát, ha a hercegi hatalmat, vedd a kardot!*” (92. fejezet.)³⁸ A korona államszimbolizáló jelentése szépen illeszkedik a XI–XII. más műfajú hazai forrásainak sorába

³⁷ Uo. 344., 351–355, 421–422., 432–433.

³⁸ Uo. 355.

(*Intelmek*, István-legendák).³⁹ A magyar uralkodó dinasztiától elvonatkoztatott államtörténeti érdeklődés pedig abban az 1156 utáni betoldásban érhető tetten, amely a máskülönben Aba Sámuelről szóló 73. fejezet végén megjegyzi, hogy az ő idejében még örgrófok, s nem hercegek voltak Ausztriában.⁴⁰

Tekintsük át végül, kiknek a tollvonásait őrizheti a *Képes Krónika*! Elsőként egy XI. század közepén alkotó egyházi férfi tünik fel (Miklós püspök?) az I. András-kori (Salamon-kori?) ősgestával. A XI. század végéről való (talán Ják nembeli Koppány püspöktől?) *Gesta Ladislai Regis* meglelte is valószínű. Egy Kálmán- és egy II. István-korabeli folytatással sem túlzás számolni. Az Álmos-ági királyok idején legalább egy gestaszerkesztés készült, ez adta a *Képes Krónika* szövegtöbbletének jelentős hányadát. Ezzel párhuzamosan krónikás jellegű fejezetek alapozták meg a *Budai Krónika* szövegcsaládját. Az 1200-as évek elején írásba foglalt *Gesta Ungarorum Christianorum* eshetősége mellett elsősorban stíluskritikai érvek szólnak. Kézai közvetlen íróelődjéről szólva Mályusz Elemér külön monográfiát szentelt annak bizonyítására, hogy V. István király (1270–1272) korában Ákos nembeli Ákos mester írt arisztokratikus szemléletű gestát. Egyáltalán az is örvendetes, hogy az I. Lajos korában már háromszáz esztendő krónikairói láncolatból legalább egyetlen szerző akad, akit nevének nevezhetünk, s akinek – még ha kivonatos változatban is, de – önálló formában fennmaradt munkáját olvashatjuk. IV. László (1272–1290) klerikusa, Kézai Simon 1282 és 1285 között írta a magyarok cselekedeteit.⁴¹ Jellemző, hogy ez a kivonatoságában is láthatóan vegyes műfajú, több előzményt felölelő alkotása ugyanúgy a *Gesta Hungarorum* címet viseli, mint az ebbe a láncolatba nem sorolható, Béla király Névtelen („Anonymus”) jegyzőjétől való „vegytiszta” és egyszerű regényes gesta. Kézai Simon működése után egy III. András idejéből (1290–1301) való, majd több Anjou-kori krónikafolytató keze nyoma ismerszik meg. Végül a *Képes Krónika* közvetlen előzményét minden valószínűség szerint Kálti Márk öntötte formába 1358 tavaszán-nyarán,⁴² a korai magyar állam történelmének hol kidolgozottabb, hol elnagyoltabb bemutatott vázát.

³⁹ BARTONIEK EMMA: *Corona és regnum. Századok* 68 (1934) 314–331.

⁴⁰ SZENTPÉTERY, SS. *Rev. Hung.* I. 327.

⁴¹ HÓMAN, 1925. 60–68., Melléklet.

⁴² Az áttekintés kiindulópontjául szolgáló irodalmat (a további bőséges bibliográfiai tájékoztatás lehetőségével) l. HÓMAN, 1925. 93–94., Melléklet.; KRISTÓ, 1986. 479–504.; MÁLYUSZ ELEMÉR: *Az V. István-kori gesta*. Budapest, 1971.; KRISTÓ, 2002.

GYÖRGY SZABADOS

Writing personalities and common directions

A short review on some source-problems of the Hungarian chronicles

In 1358 a chronicle had been started about the deeds of the Hungarians. Five copies were made of it and one of them is the famous and representative codex, later called Illuminated Chronicle. This important codex contains several important source-problems. The first of them is the question of the authorship. The scholars found out that its author was most likely Márk of Kált, a clergyman of the Angevin Hungarian royal court. But Márk not is the only one writer of the whole text: many traces (direct references to elder works, double story-tellings, contradictions) reveal the signs of previous writing personalities.

Among the Hungarian scholars there is a serious discussion on the author and the age of the first Hungarian history. My opinion supports the possibility to presume that bishop Miklós wrote the Primordial Gesta Hungarorum during the reign of King András I (1046–1060) or King Salamon (1063–1074). The writing and re-writing process lasted during the Middle Ages, but we know texts only from the late Árpád-era and the Angevin-period. Although these chronicles contain many philological differences, their common direction appears clearly: to give a framework on the history of the early Hungarian state.